

YABANCI YATIRIM HUKUKUNDA ADİL VE EŞİT MUAMELE İLKESİ

Ceren KAYA¹

İYYÜHFD, Cilt: 2 Sayı: 1, Yıl 2024. S. 1-29.

¹ Araştırma Görevlisi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Özel Hukuk Anabilim Dalı, cerenkayahk@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0353-4043

ÖZ

Yatırım anlaşmalarının yaygınlaşması ile birlikte yatırım hukukunda yabancı yatırımların ev sahibi devletin hukukundan bağımsız olarak korunmasını sağlayacak ayrı bir uluslararası hukuk rejimi ve ilkeleri gerektirdiği kabul edilmektedir. Bazı temel ilkelerin devletlerin karşılıklı veya çok taraflı yatırım anlaşmalarında zikredildiği ve yatırım tahkimi uygulamalarında odaklanıldığı görülmektedir. İkili yatırım anlaşmalarında ve ICSID bünyesinde yatırım tahkimi uygulamalarında öne çıkan bir kavram olarak adil ve eşit muamele ilkesi, yatırım hukukunda en temel ilke olarak öne çıkmaktadır.

Adil ve eşit muamele ilkesi içeriğini somut olayın koşulları çerçevesinde adalet, hakkaniyet ve eşitlik kavramlarıyla ilişkili olarak tespit etmek mümkündür. Açık bir tanımından ise bilinçli olarak kaçınıldığı söylenebilir. Bu ilkenin kapsam ve içeriği somut olaydaki veriler ve ilgili devletlerarası anlaşmada düzenlenme şekline göre farklılık arz edebilecektir.

Bu temel ilkenin milletlerarası örf ve adet hukukunun bir parçası olup olmadığı ve milletlerarası örf ve adet hukukuna ait diğer ilkelerle ilişkisi ise tartışmalıdır.

Adil ve eşit muamele ilkesine ICSID uygulamasında iyi niyet, meşru beklenti ve istikrarlı ekonomik çevre, hukuka uygunluk ve keyfi davranmama, şeffaflık ve ayrımcılık yasağı olmak üzere bazı unsurlar getirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: yatırım hukuku, yabancı yatırım, tahkim hukuku, milletlerarası tahkim, milletlerarası özel hukuk, ICSID

ABSTRACT

Whereby the proliferation of investment treaties, it is recognized that investment law requires a separate international legal regime and principles to protect foreign investments independently of the law of the host state. It is seen that some basic principles are mentioned in bilateral or multilateral investment treaties of states and focused on investment arbitration practices. The principle of fair and equitable treatment, as a prominent concept in bilateral investment treaties and investment arbitration practices under ICSID, stands out as the most fundamental principle in investment law.

It is possible to determine the content of the principle of fair and equitable treatment in relation to the concepts of justice, equity and equality within the framework of the circumstances of the concrete case. It can be said that a clear definition is deliberately avoided. The scope and content of this principle may vary depending on the facts of the concrete case and the way it is regulated in the relevant interstate treaty.

Whether this fundamental principle is a part of customary international law and its relationship with other principles of customary international law is controversial.

The principle of fair and equitable treatment has some elements in ICSID practice, including good faith, legitimate expectation and stable economic environment, compliance with the law and non-arbitrariness, transparency and non-discrimination.

Keywords: investment law, fair and equitable treatment, ICSID, arbitration law, private international law, foreign investment

GİRİŞ

İki taraflı yatırım anlaşmalarının sayısı gün geçtikçe artmakta ve bu anlaşmalarda yabancı yatırımlara ilişkin temel ilkeler belirlenmeye başlanmaktadır. Milletlerarası yatırım uyuşmazlıklarının tahkim yargılamasına konu olduğu durumlarda bu ilkelerin her birinin, yabancı yatırımcıların haklarının korunması bakımından önemi derinleşmektedir. Bu ilkelerin, ikili anlaşmadaki düzenleme biçimleri ile ve genel anlamları itibarıyla incelenmesi gerekir.

Son dönem ICSID yatırım tahkimi uygulamasında, yatırım hukukunun en temel ve yoğun müracaat edilen ilkesinin adil ve eşit muamele ilkesi olduğu görülmektedir. Bu çalışma, yabancı yatırım hukukunda adil ve eşit muamele ilkesinin ortaya çıkışını, adil ve eşit muamele kavramının anlamını ortaya koymayı ve ICSID pratiğinde bu ilkenin örnek uygulamalarını incelemeyi amaçlamaktadır.

Birinci kısımda, yabancı yatırım hukuku sistematüğinde adil ve eşit muamele ilkesinin yeri ve yabancı yatırımlara ilişkin diğer ilkelerle ilişkisi ortaya konularak bu doğrultuda kavrama ilişkin genel bilgi verilecektir.

İkinci kısımda, kavramın tarihsel kökeni ve adil ve eşit muamele ilkesine ilişkin güncel yaklaşımlar ele alınacaktır. Ardından Türk hukukunda adil ve eşit muamele ilkesinin hukuki düzenlemelere nasıl yansıdığı ortaya konulacaktır. Üçüncü kısımda ise, bu bilgiler doğrultusunda, ICSID hakem kararlarında adil ve eşit muamele ilkesine ilişkin tespit edilen hususlar incelenecektir.

I. YABANCI YATIRIM HUKUKUNUN İLKELERİ İLE ADİL VE EŞİT MUAMELE İLKESİ

A. Yabancı Yatırım Hukuku Çerçevesinde Milletlerarası Hukukta Adil ve Eşit Muamele İlkesinin Düzenlenmesi

Milletlerarası hukuka bakıldığında yabancı yatırım kavramının tanımının yapılmadığı görülmektedir. Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü Merkezi (ICSID¹)'ni kuran Devletler ve Diğer Devletler Arasında Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü Hakkında Konvansiyon da (ICSID Konvansiyonu²) yabancı yatırımın tanımını yapmamaktadır.

Yabancı yatırım sistemi çerçevesinde üç temel unsur olarak; yatırımcı (investor), ev sahibi devlet (host state) ve yabancı yatırımcının devleti (home state) yer almaktadır³. Yabancı yatırım kavramının ikili yatırım anlaşmalarında tanımlandığı görülse de, bu tanımların yeknesak olduğu söylenemez. Tanım, geniş veya dar tutulabilmekte olup yatırımcıların tercihi geniş tutulması yönündedir⁴.

Doğrudan yabancı yatırım, ev sahibi ülkenin hukuki, siyasi ve ekonomik sistemiyle yakından ilişkili olarak doğrudan mal veya hizmet üretimine yönelen, taşınır veya taşınmaz varlıkların bir ülkeden başka bir ülkeye bu varlıkların sahibinin kısmen veya tamamen denetimi altında ülke refahını artırmak için kullanımı amacıyla transferi olarak tanımlanmaktadır. Dolaylı yabancı yatırımda ise başka bir ülkedeki şirket hisselerinin alınması için yapılan para hareketleri söz konusu olur⁵.

¹ International Centre for Settlement of Investment Disputes, ICSID .

² Convention on the Settlement of Investment Disputes Between States and Nationals of Other States. Konvansiyon, 14 Ekim 1966 tarihinde yürürlüğe girmiş, Türkiye Konvansiyonu 27.05.1988 tarih ve 3453 sayılı Kanun ile onaylamıştır, bkz.RG, T: 06.12.1988, Sy: 19830.

³ Bilgin Tiryakioğlu, **Doğrudan Yabancı Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması**, Dayınlarlı Hukuk Yayınları, Ankara, 2003, s. 9.

⁴ Pınar Baklacı, **Uluslararası Yatırım Hukukunda En Çok Gözetilen Ulus Kaydı**, Beta, İstanbul, 2009, s. 7-10.

Örneğin Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (North American Free Trade Agreement/ NAFTA), Enerji Şartı Anlaşması (Energy Charter Treaty/ ECT).

⁵ Tiryakioğlu, s. 10, Rifat Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2005, s. 25-26; Süleyman Dost, **Yabancı Yatırım Uyuşmazlıkları ve ICSID Tahkimi**, Asil Yayın, Isparta, 2006, s. 107-108 (bundan sonra “Dost, Yatırım ve ICSID” olarak gösterilecektir).

Yabancı yatırım yapan girişimcilerin ticari olmayan ve önceden öngörülemeyen kamulaştırma, savaş ve karışıklıklar, kar, tasfiye payı ve satış bedellerinin transferine izin verilmemesi, yatırım yapılan ülkenin sözleşmeden doğan talepleri yerine getirmemesi gibi risklerini uyuşmazlığın tahkim yoluyla çözümünü aşamasında ortadan kaldırmak amacıyla Dünya Bankası (The World Bank) öncülüğünde ICSID Konvansiyonu hazırlanmıştır⁶.

Yatırımların milletlerarası alanda korunmasına için diğer bir düzenleme tipi ise, Yatırımların Karşılıklı Korunması ve Teşviki Konusunda İkili Anlaşmalardır⁷. Bu anlaşmalarda yatırımcı, yatırım, gelirler ve ülke terimlerinin tanımları; kamulaştırma, kayıpların tazmini, transferler, halefiyet, uyuşmazlıkların çözümü, özel taahhütler, uygulama ve yürürlüğe ilişkin hükümler ile en çok gözetilen ulus kaydı⁸ ve adil ve eşit muamele ilkesine ilişkin hükümler yer almaktadır.

ICSID Konvansiyonu yabancı yatırımcının haklarını, yatırım yaptığı devlet ile uyuşmazlığa düşmesi halinde tahkime başvurma yolu sağlamak suretiyle güvence altına almaktadır⁹. Ancak ICSID Konvansiyonu, niteliği itibarıyla, adil ve eşit muamele ilkesine ilişkin bir düzenleme ya da tanım içermemektedir.

İkili yatırım anlaşmaları, ev sahibi devlet ile yatırımcının devleti arasındaki uyuşmazlıklarda adil ve eşit muamele ilkesinin kapsamını belirleyen esas ve özel düzenlemeyi içermektedir. Adil ve eşit muamele ilkesi genç bir ilke olsa da ikili yatırım anlaşmalarının birçoğunda da bu ilkeye atıf yapan düzenlemeler bulunmaktadır. Erken dönem ikili anlaşmaları ise bu ilkeye genelde, ayrımcılık yasağı, en çok gözetilen ulus

⁶ Dost, **Yatırım ve ICSID**, s. 121-122; Tiryakioğlu, s. 174;

⁷ B Türkiye'nin imzaladığı ikili anlaşmalar ve yürürlük durumuna ilişkin ayrıntılı bilgi için, bkz. Yücel Güçlü, "Yabancı Sermaye Çekimi Yatırımlarının Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmaları", **T.C. Dışişleri Bakanlığı**, (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.tr/yabanci-sermaye-cekimi-yatirimlarin-karsilikli-tesviki-ve-korunmasi-anlasmalari.tr.mfa>, 27.04.2016.

⁸ Dost, **Yatırım ve ICSID**, s. 123.

⁹ Bilgi için bkz. Ziya Akıncı, **Milletlerarası Tahkim**, Vedat, İstanbul, 2013, s. 45; Ergin Nomer/ Nuray Ekşi/ Günseli Öztekin Gelgel, **Milletlerarası Tahkim Hukuku**, Cilt I, Beta, 3. Bası, İstanbul, 2008, s. 105 vd.; Cemal Şanlı, **Uluslararası Ticari Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları**, Beta, 6. Bası, s. 531 vd.

kaydı düzenlemeleri, milletlerarası örf ve adet hukuku ile bağlantılı olarak¹⁰ referans vermiştir¹¹.

İkili yatırım anlaşmalarında adil ve eşit muamele ilkesinin kapsam ve unsurlarının farklı şekillerde yorumlanmasının bir nedeni, bu anlaşmalardan bazılarının uluslararası hukukun genel ilkelerine ya da örf ve adet hukukuna atıf yapmalarıdır. İkinci olarak, bu anlaşmalarda adil ve eşit muamele yükümlülüğünün kapsam, araç veya amacı birbirinden farklı ifade edilmektedir. Dolayısıyla, anlaşmaların hazırlanması esnasındaki niyet doğrultusunda bu farklı ifadeler yorumlandığında ortaya uluslararası hukukun tanımladığından daha geniş bir ilkenin çıkması yorum ayırımına sebep olmaktadır. Son olarak farklı düzenlemelerin, değişen şartlara göre ilkeye ilişkin yorumların da değişmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.¹²

Ancak, erken dönem ikili anlaşmalarında yer alan düzenlemelerde adil ve eşit muamele ilkesinin anlamının açıkça tanımlanmaması bir dizi sorunu beraberinde getirmektedir¹³. Bu problemlerden biri de adil ve eşit muamele ilkesinin anlam ve içeriğinin belirsiz olmasıdır¹⁴.

¹⁰ Belirtilmelidir ki yatırım tahkimi uygulamasında ikili anlaşmalarda yer alan yabancı yatırımcıların milletlerarası hukukun aradığı muameleden daha az elverişli muameleye tabi tutulamayacağı anlamına gelen (bkz. Jeswald W. Salacuse/ Nicholas P. Sullivan, “Do BITs Really Work?: An Evaluation of Bilateral Investment Treaties and Their Grand Bargain”, **Harvard International Law Journal**, Vol. 46, No. 1, Winter 2005, Cambridge, s. 67-130, s. 84), “en çok gözetilen ulus kaydı”nın daha sonra yapılan diğer bir anlaşmadaki ilkenin uygulanmasına bir dayanak teşkil etmesi mümkün görülmektedir. Bu nedenle adil ve eşit muamele ilkesine ikili anlaşmada yer verilmese de en çok gözetilen ulus kaydı ile bağlantılı olarak ileri sürülebilmektedir. Bu konu aşağıda ele alınacaktır, bkz. “2. Adil ve Eşit Muamele İlkesi ve İlişkili Diğer İlkeler”.

¹¹ Kenneth J. Vanvadevelde, “A Unified Theory of Fair and Equitable Treatment”, **New York University Journal of International Law and Politics** Vol. 43, No. 1, Y. 2010, New York, s. 43- 104, s. 46; Katie Yannaca-Small, “Fair and Equitable Treatment Standard in International Investment Law”, **OECD Working Papers on International Investment**, No. 2004/ 3, September, 2004, (Çevrimiçi), https://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/WP-2004_3.pdf, 15.04.2016, s. 2. Yannaca-Small, s. 124.

¹² Yannaca-Small, s. 124.

¹³ Marcela Klein Bronfman, “Fair and Equitable Treatment: An Evolving Standard”, **Max Planck Yearbook of United Nations Law**, Vol. 10, Y. 2006, Netherlands, s. 609-680, s. 633-634.

¹⁴ Muthucumaraswamy Sornarajah, **International Law on Foreign Investment**, 2nd Edition, Cambridge University Press, West Nyack, New York, 2004, s. 235-236; Dost, **Yatırım ve ICSID**, s. 137; Baklacı, s. 30.

B. Adil ve Eşit Davranma İlkesi ve Yabancı Yatırımlara Hâkim Olan Diğer İlkelerle İlişkisi

Yatırım hukukunu ilgilendiren ilkelerin dayanağı genelde ikili yatırım anlaşmalarıdır. Bu kapsamda yatırım hukukuna ilişkin ilkeler, en çok gözetilen ulus kaydı, milletlerarası asgari standartlar, kamulaştırma ya karşı koruma ve tazminat, keyfi ve ayrımcı önlemlerin önlenmesi ilkesi, tam koruma ve güvenlik esası, milli muamele ile adil ve eşit muamele ilkesi olarak sıralanabilir. Bu ilkeler birbirinden bağımsız olmayıp aralarında sıkı bir ilişki bulunmaktadır¹⁵.

Bu ilkelerin bazıları mutlak (absolute) ve koşullu-bağımlı olmayan (non-contingent) kurallar iken, bazıları ise göreceli (relative) ve koşullu-bağımlı (contingent) ilkelerdir. Koşullu bağımlı ilkelerin uygulanmasında diğer bir durum ile kıyaslama yapılarak, davranışın kapsamı belirlenmektedir. Adil ve eşit muamele ilkesi mutlak ve koşullu bağımlı olmayan bir ilkedir¹⁶. En çok gözetilen ulus kaydı ise bir anlaşmada tarafların belirli bir konuda üçüncü devletlere ya da vatandaşlarına tanıdıkları ya da tanıyacakları daha elverişli muameleyi, birbirlerine ya da vatandaşlarına karşı da uygulamayı kabul ettiklerini beyan eden bir hükümdür¹⁷. Bu çerçevede göreceli ve koşullu-bağımlı bir ilkedir¹⁸. En çok gözetilen ulus kaydı bu niteliği ile diğer bazı ilkelerle bağlantılı olarak gündeme gelebilir. Bunlardan yaygın olanı adil ve eşit davranma yükümlülüğüdür. Bu açıdan en çok gözetilen ulus kaydının adil ve eşit muamele standardına bağlanarak kullanımının söz konusu olabilirliği sorgulanmıştır.

Bu iki ilkenin kimi zaman ikili yatırım anlaşmalarında aynı maddede düzenlendiği görülmektedir¹⁹. Adil ve eşit muamele ilkesinin ICSID uygulamasında yoğun olarak kullanımı son dönemde artmıştır. Eski dönem ikili yatırım anlaşmalarında ise ilkenin düzenlenmediği görülebilmektedir.

¹⁵ Bkz. Baklacı, **a.e.**, s. 26-30.

¹⁶ Baklacı, **a.y.**

¹⁷ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, 6. Bası, Turhan, Ankara, 2008, s. 88.

¹⁸ Bronfman, s. 621; Baklacı, **a.y.**

¹⁹ Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti ile Danimarka Krallığı Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma m. 3; bkz. RG, T: 27.05.1992, Sy: 21240.

Bu durumda, yatırımcılar en çok gözetilen ulus kaydına dayanarak adil ve eşit muamele ilkesinin uygulanmasını isteyebilmektedir²⁰. Ayrıca diğer bir devletle olan ikili yatırım anlaşmasındaki adil ve eşit muamele ilkesinin uygulanmasının en çok gözetilen ulus kaydı aracılığıyla talep edildiği görülmektedir. *MTD v. Şili* davasında, Danimarka ve Hırvatistan ile olan yatırım anlaşmasındaki adil ve eşit muamele ilkesinin uygulanması bu şekilde talep edilmiştir. Hakem heyeti adil ve eşit muamele ilkesi kapsamının geniş olduğunu belirtmiş, en çok gözetilen ulus kaydına dayanılarak diğer bir anlaşmadaki ilkenin, “uygulanması istenmeseydi bunun belirtileceğinden” hareketle, adil ve eşit muamele ilkesine dayanılabileceğini kabul etmiştir²¹.

Bunun yanında adil ve eşit muamele ilkesi yasal kamulaştırmanın şartlarından olabilmekte²², adil ve eşit muamele ilkesi ile makul olmayan ve keyfî önlemlerin önlenmesine ilişkin hükümler²³ birlikte ele alınmaktadır.

Yabancı yatırımcının milletlerarası hukukun özel bir hükmüne uygun muameleye tabi tutulacağı ilkesini ifade eden²⁴ milletlerarası asgari standartlar, milletlerarası örf ve adet kuralı olarak kabul edilmeleri dolayısıyla dikkate alınmalıdır. Diğer bir deyişle asgari muamele standardı, bir yabancıyı diğer bir devletten korumak amacıyla ev sahibi yatırım devletleri tarafından benimsenen geleneksel kuralların daimi bir bütünü olarak anlaşılabilir. Örneğin “yabancıların mülkiyetinin korunmasında asgari standart” milletlerarası örf ve adet kuralı kabul edilmektedir. Diğer ilkelerin ise milletlerarası örf ve adet kuralı veya hukukun genel ilkesi olarak kabul edildiği söylenemez. Ancak anlaşma ile kararlaştırıldıklarında bu niteliği kazanırlar²⁵.

²⁰ Örneğin, *İçkale İnşaat v. Turkmenistan*, ICSID Case No. RB/10/24, Award, 8 March 2016.

²¹ *MTD Equity Sdn and MTD Chile S.A. v. Chile*, ICSID ARB/01/7, May 25, 2004, p. 100-104.

²² Christoph Schreuer, “Introduction: Interrelationship of Standards”, **Standards of Investment Protection**, (ed. August Reinisch), y.y., 2008, 1-8, s. 2.

²³ Schreuer, s. 5.

²⁴ A.H. Roth, **The Minimum Standard of International Law Applied to Aliens** **Leiden**, y.y., 1949, s. 127’den naklen Yannaca-Small, a.g.e.

²⁵ Baklacı, a.y.

Bu doğrultuda adil ve eşit muamele ilkesinin asgari standartların bir unsurunu mu teşkil ettiği²⁶ yani aynı ilke içerisinde kabul edilmesi gerektiği²⁷ yoksa müstakil bir ilke mi olduğu sorgulanmıştır²⁸. Bu iki ilkenin tarihsel arka planına bakıldığında, aslında adil ve eşit muamele ilkesinin milletlerarası asgari standart ilkesinin anlamı içerisinde olduğu görülmektedir²⁹. Mahkemelerin genel olarak adil ve eşit muamele ilkesini bağımsız değerlendirmeleri bu iki ilkeyi birbirinden bağımsız hale getirmiştir³⁰. Genel olarak ikili anlaşmalara ilişkin tahkim uygulamasında adil ve eşit muamele ilkesi bağımsız bir talep olarak yorumlanmıştır. Ancak bazen gelişmiş ülkelerin sermaye sağlama amaçları dolayısıyla adil ve eşit muamele ile milletlerarası asgari standartlar ilkelerini birbirinden ayırmak istemeleri; kimi zaman ise adil ve eşit muamele ilkesinin yorumundaki esneklikler bu iki ilkenin beraber yorumlanmasına sebep olmaktadır. Bu açıdan adil ve eşit muamele prensibinin ihlalinin somut olayın özelliklerine göre değerlendirilmesi gerekmektedir³¹.

Yabancı yatırım hukuku ilkelerinin birbiri ile bağlantılı olduğu hatırlatılarak, adil ve eşit muamele ilkesinin günümüzde önem kazandığı-

²⁶ Belirtilmelidir ki, adil ve eşit muamele ilkesinin öne çıkmasından önce yabancı yatırımcılar genelde milletlerarası asgari standart ilkesi ile korunmaktaydı; bkz. Bronfman, s. 623. Bu nedenle adil ve eşit muamele ilkesinin içeriği tespit edilirken ve yorumlanırken çok kez milletlerarası asgari standart ilkesine atıf yapılmakta, hatta kimi zaman adil ve eşit muamele ilkesinin bu ilke kapsamında olduğu ile sürülebilmektedir.

²⁷ Konuya ilişkin değerlendirme ve kararlar için bkz. Rümeyza Partalçı, “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Antlaşmalarında Düzenlenen ‘Adil Ve Eşit Davranma Yükümlülüğü’ ”, **MHB**, Y: 2016, C: 36 Sy: 2, s. 131 – 162, s.142.

²⁸ **Fair and Equitable Treatment**, UNCTAD Series on Issues in International Investment Agreements II, New York and Geneva, 2012, (Çevrimiçi), http://unctad.org/en/Docs/unctaddiaeia2011d5_en.pdf, 20.04.2016, s. 23 vd. (Bundan sonra “UNCTAD FET” olarak gösterilecektir.)

²⁹ UNCTAD FET, s. 6.

³⁰ Ancak NAFTA heyetleri *Metalclad* ve *Pope & Talbot* davalarında NAFTA m. 1105’teki adil ve eşit muamele ilkesine farklı yorumlar yapmıştır. Ancak NAFTA Serbest Ticaret Komisyonu, bağlayıcı notunda, adil ve eşit muamele kavramının milletlerarası örf ve adetin asgari standartları ilkesinden daha fazlasını gerektirmediğini belirtmiştir. Bkz. *Metalclad Corporation v. Mexico* ICSID Case No ARB (AF)/97/1, 30 August 2000; *Pope & Talbot Inc. V. The Government of Canada* 7 ICSID Reports 102, 10 April 2001.

³¹ Olatokunbo Lad-Ojomo, “What is the Distinction Between The Fair and Equitable Treatment Standard of Treatment Under Customary International Law”, **CEPMLP Annual Review**, Vol. 13, No. 2008/9, University of Dundee, s. 5-12.

nı³² ve yatırım uyuşmazlıklarında tahkim sürecinde dolaylı kamulaştırmaya nazaran ispatı daha kolay olduğu için, adil ve eşit muamele ilkesinin ileri sürüldüğü görülmektedir³³.

II. YABANCI YATIRIM HUKUKUNDA ADİL VE EŞİT MUAMELE İLKESİ

A. Adil ve Eşit Muamele İlkesi Kavramı

1. Kavramın Kökeni

Kavramın tarihsel anlamının ilk zamanlarda milletlerarası asgari standartlar çerçevesinde kullanıldığı belirtilmişti. İlkenin modern anlamı her bir *ad hoc* heyetin yorumuna bağlıdır³⁴.

“Eşit” muamele yapılmış ilk atfa, 1948 Milletlerarası Ticaret Örgütü Havana Şartı m. 11/2’de³⁵ rastlanmaktadır. Maddeye göre, üye devletlerin birbirine sağlayacakları teşebbüsler, nitelikler, sermaye, sanat ve teknolojiler adil ve eşit olmalıdır. Aynı şekilde 1948 tarihli Dokuzuncu Amerikan Devletleri Milletlerarası Konferansında kabul edilen Bogotá Ekonomik Sözleşmesi³⁶ 22. maddesinde de “eşit muamele” ilkesini zikretmektedir. Ancak bu sözleşmeler destek bulamadıklarından yürürlüğe girememiştir.

³² ICSID Genel Sekreterinin ifadesine göre devletler arasındaki “Yatırım Teşvik ve Koruma Sözleşme”lerine aykırılık iddiası ile açılan davaların çoğu, bu sözleşmelerdeki hükümlerden, kamulaştırma hükümlerine, adil ve eşit muameleyi öngören hükümlere ve milli muameleyi öngören hükümlere aykırılıktan açılmaktadır; bkz. İnci Ataman-Figanmeşe, “Milletlerarası Ticari Tahkim ile Yatırım Tahkimi Arasındaki Farklar”, **MHB**, Y: 1, Sy: 1, 2011, s. 91-152, s. 120.

³³ Yannaca-Small, s. 111.

³⁴ Tarihsel gelişim için bkz. UNCTAD FET, s. 6; Yannaca-Small, a.g.e.; Bronfman, s. 612 vd; Stephen Vascianne, “The Fair and Equitable Treatment Standard in International Investment Law and Practice”, **British Yearbook of International Law**, Vol. 70, Issue 1, Y. 1999, s. 99-164, s. 107 vd.

³⁵ 1948 Havana Charter for an International Trade Organization; 24 Mart 1948’de kabul edilmiştir; şartın orijinal metni için bkz. UN Treaty Collection, (Çevrimiçi), https://treaties.un.org/doc/Treaties/1948/03/19480324%2007-56%20AM/Ch_X_01_bp.pdf, 16.07.2024; m. 11/2: Milletlerarası Ticaret Örgütü, “... 2. Bir üye devletin diğerine sunduğu girişimler, vasıflar, sermaye, sanat ve teknoloji adil (just) ve eşit muamelenin temin edecektir” (çeviri yazara aittir).

³⁶ Economic Agreement of Bogotá, 05.02.1948, Ninth International Conference Of American States, 22. madde: “Yabancı sermaye eşit muameleyle erişmelidir. Devletler gayriadil, makul olmayan veya ayrımcı önlemleri ... diğer ülke vatandaşlarına ... almamayı kabul eder...”. (Çeviri yazara aittir)

1959'da ise Herman Abs ve Lord Shawcross'un öncülüğünde hazırlanan Yabancı Yatırımlara İlişkin Taslak Sözleşme'nin³⁷ 1. maddesinde "Taraf Devletlerin diğer Taraf Devlet vatandaşlarının mallarına her zaman adil ve eşit muameleyi temin" edeceklerini öngörülmektedir.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD³⁸) Yabancı Mülkiyetinin Korunmasına İlişkin Taslak Sözleşme'yi hazırlayarak, 1. maddede adil ve eşit muamele ilkesine yer vermektedir. Ayrıca ilkenin kaynağına referans vererek, bu ilkenin milletlerarası örf ve adet hukukunun bir parçası olan milletlerarası asgari standart bünyesinde mevcut olduğunu açıkça belirtmiştir³⁹. OECD Taslak Sözleşme, OECD ülkelerinde milletlerarası yatırım anlaşmalarına model düzenleme olarak alındığından önemli bir sözleşmedir⁴⁰.

1961'de İsviçre'nin Tunus ile imzaladığı ikili sözleşmeye adil ve eşit muamele ilkesi de dâhil edilmiş ve sonrasında diğer ülkelerde de adil ve eşit muamele bir standart olarak ikili anlaşmalara alınmaya başlanmıştır⁴¹. İkili anlaşmalara bakıldığında, erken dönemdekilerin birçoğunda adil ve eşit muamele ilkesi ayrımcılık yasağını içerir şekilde, bir kısmında en çok gözetilen ulus kaydı ile iç içe olarak düzenlenmiştir. Bazı ikili anlaşmaların ise bu ilkeyi milletlerarası örf ve adet hukuku ile bağladığı görülmektedir⁴².

ICSID uygulamasına gelindiğinde, adil ve eşit muamele ilkesinin özellikle ICSID pratiğinde bugünkü önemine ulaşması, 2007 tarihli *PSEG v. Türkiye* kararında, hakem heyetinin adil ve eşit muamele ilkesine vurgu yapması ile olmuştur⁴³. Bu kararı müteakiben, adil ve eşit

³⁷ Orijinal metin için bkz. International Arbitration Resources, "Abs-Shawcross Draft Convention" (Çevrimiçi) <https://www.international-arbitration-attorney.com/wp-content/uploads/137-volume-5.pdf>, 16.07.2024.

³⁸ Organisation for Economic Cooperation and Development.

³⁹ Yannaca-Small, s. 120.

⁴⁰ UNCTAD FET, s. 5.

⁴¹ Treaty Relating to the Protection and the Encouragement of Investments of Capital, Switzerland-Tunis, article 1, December 2, 1961, RO 1964 67, (Çevrimiçi), http://www.unctad.org/sections/dite/iia/docs/bits/switzerland_tunisia_fr.pdf, 20.04.2016; Kenneth J. Vandevilde, s. 45.

⁴² Vascianne, s. 46.

⁴³ *PSEG Global Inc. And Konya Ilgın Elektrik v. Turkey.*, ICSID Case No. ARB/02/5, Award, ¶ 238, Jan. 19, 2007. Karar aşağıda ele alınacaktır. Bkz. "A. ICSID Hakem Kararlarında Adil ve Eşit Muamele İlkesi".

muamele ilkesi ICSID uygulamasında yoğun ve istikrarlı olarak kullanılmaya başlanmıştır⁴⁴.

2. Modern Anlamıyla Adil ve Eşit Muamele İlkesi

İlkenin anlam ve içeriğini tam olarak düzenleyen genel bir milletlerarası sözleşme bulunmama ile beraber yakın dönem ikili yatırım anlaşmalarının hemen hemen hepsi, yatırım ve yatırımcıya muamelelerin adil ve eşit muamele ilkesine uygun olması gereğini öngörmektedir. Ancak bu ikili sözleşmelerde de ilkenin tanımına rastlanmamaktadır⁴⁵.

Yabancı yatırımcılar ve ev sahibi devletin arasındaki ilişkilerin denetimine ilişkin genel bir ölçüt vaz eden⁴⁶ bu ilkenin anlamına dair iki yaklaşım bulunmaktadır. Birinci yaklaşım ilkenin basit ve açık anlamından hareket eder. Buna göre, bir muamelelerin adil olabilmesi bu muamelelerin, taraflılık, hile ve adaletsizlikten arınmış; aşırı yararlanma teşkil etmeyen, her türlü makul iddiayı kabullenen bir tasarruf olarak eşit ve meşru olması ile mümkün olabilir. Eşit muamele için ise eşitlik ve adalet ile karakterize olmuş adil, haklı ve meşru bir muameleden söz edilmesi gerekir. İkinci yaklaşım ise adil ve eşit muamele ilkesinin milletlerarası hukukun asgari standardı ilkesi ile yakın anlamlı olduğu yaklaşımıdır⁴⁷. Ancak bugünkü uygulamada adil ve eşit muamele, ikinci yaklaşımdan daha geniş bir perspektiften ele alınmaktadır.

Adil ve eşit muamele ilkesi, yatırım hukukuna ilişkin diğer ilkeler gibi ikili sözleşmelerde yer bulmaktadır. Her ne kadar ikili sözleşmelerin yalnızca tarafları bağladığı kabul edilse de⁴⁸ adil ve eşit muamele ilkesi özelinde milletlerarası örf ve adet hukukunun belirlenmesinde ikili anlaşmaların tutumunun belirleyici olabileceği kabul edilmektedir⁴⁹. Bu bağlamda ikili anlaşmalar adil ve eşit muamelelerin anlam ve kapsamını belirlemede yol gösterici olacaktır. Ancak bu sözleşmelerde

⁴⁴ Rudolf Dolzer, "Fair and Equitable Treatment: Today's Contours", **Santa Clara Journal of International Law**, Vol. 12, Issue 1, No. 7, Y: 2013, s. 10-32, s. 10.

⁴⁵ Courtney C. Kirkman, "Fair and Equitable Treatment: Methanex vs. United States and the Narrowing Scope of Hafta article 1105", **Law and Policy in International Business Review**, Vol. 34, Y. 2002, s. 343-390, s. Bronfman, s. 619.

⁴⁶ Bronfman, a.y.

⁴⁷ Vascianne, s. 103.

⁴⁸ Report of the UN International Law Commission, Doc. A/4425, **Yearbook of the International Law Commission**, Vol. II, Y. 1960, 145.

⁴⁹ Bronfman, s. 621.

ilkenin tanımının yapılmaması dolayısıyla, adil ve eşit muamele ilkesinin anlamına erişmek oldukça güçleşmektedir.

Ayrıca ilkenin en çok gözetilen ulus kaydı ve milli muamele ilkesinden farklı olarak koşullu-bağımlı olmayan ve kesin bir norm oluşu nedeniyle, adil ve eşit muamele ilkesi, kolaylıkla esnetilememesi, yatırımcılara asgari derecede bir koruma temin eden sabit bir ilke olması ile mutlak niteliktedir⁵⁰. Yatırımcıların iddialarını dayandırmada bu nedenle önemli ve yaygın kullanılan bir kaynak olmaktadır.

Sermaye ithal eden devletler için ev sahibi devletin adil ve eşit muamele standardını temin etmesi milletlerarası topluma yabancı yatırımcının bazı temel beklentilerine uygun davranılacağı sinyalini vermektedir⁵¹. Adil ve eşit muamele ilkesini, ancak yorumlanma biçimi ve ilgili milletlerarası sözleşmede ayrı bir düzenleme yapılması değişebilir hale getirmektedir. Bu durumda, adil ve eşit muamele ilkesi olayın özelliklerine göre adil ve meşru kavramlarına verilen anlama göre değişebilir özelliktedir. Adil ve eşit muamele ilkesi bu doğrultuda, olayın özelliklerine bakıldığında adil ve eşit olmayan bir durumda bir ayrımcılığı da yasaklayabilir⁵².

Bugün için adil ve eşit muamele ilkesinin milletlerarası hukukun asgari standardı olarak değil, bağımsız bir ilke olarak ele alındığı görülmektedir⁵³. Dolayısıyla modern yaklaşımın birinci yaklaşımdan hareket ederek adil ve eşit muamelenin içeriğini somut olayın koşulları çerçevesinde⁵⁴ adalet, hakkaniyet ve eşitlik kavramlarıyla ilişkili olarak tespit etmek yönünde ilerlediği söylenebilir⁵⁵.

⁵⁰ UNCTAD FET, s. 16.

⁵¹ Vascianne, s. 99.

⁵² UNCTAD FET, a.y.

⁵³ Bronfman, s. 624.

⁵⁴ Esen Akıntürk, “Enerji Şartı Antlaşması ve Yatırımların Korunmasına İlişkin Esaslar”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, C:7, Sy: 27, Y: 2011, s. 53-85, s. 60; Thomas W. Wälde/ Kaj Hobér, “The First Energy Charter Treaty Arbitral Award”, **Journal of International Arbitration**, Vol. 22, No. 2, Y. 2005, s. 83 vd. Ayrıca ICSID hakem kararlarında da adil ve eşit muamele ilkesinin somut olayın özelliklerine göre uygulanacağı ifade edilmektedir; bkz. aşağıda, “ICSID Hakem Kararlarında Adil ve Eşit Muamele İlkesi”.

⁵⁵ Adil ve eşit muamele ilkesinin adalet, hakkaniyet ve eşitlik prensibi çerçevesinde sorgulanmasına ilişkin geniş bilgi için bkz. Roland Klager, “Fair and Equitable Treatment: A Look at the theoretical Underpinnings of Legitimacy and Fairness”, **The Journal of World Investment & Trade**, Vol. 11, 435, Y. 2010, s. 435-455.

B. Türk Hukukunda Adil ve Eşit Muamele Standardı

Türk hukukunda yabancı yatırımcılara ilişkin temel düzenlemeyi teşkil eden Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu⁵⁶ “doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin esaslar” başlıklı 3. maddesinin (a) bendi 2. fıkrasında genel bir ifade ile milletlerarası anlaşmalar ve özel kanun hükümleri tarafından aksi öngörülmedikçe⁵⁷ “yabancı yatırımcıların yerli yatırımcılarla eşit muameleye tabi” olduğunu öngörmektedir. Aynı esasa (mülga) Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu⁵⁸ m. 10’da da yer verilmekteydi.

Yabancı yatırımcıya bu hüküm ile vatandaşı oldukları ülkelerde Türk girişimcilere de aynı hakkın tanınmış olup olmadığına, diğer bir deyişle karşılıklılığın varlığına bakılmaksızın yatırım serbestisi tanınmıştır⁵⁹. Bu düzenlemede koşul olarak karşılıklılığın bulunmaması eleştirilmiştir⁶⁰. Ancak bunun bir siyasi ve ekonomik tercih olduğunu, Türk girişimcilerin haklarının korunması için ise bazı önlemler alınması gerektiğini kabul etmek daha doğru olur. Türk girişimcilerin özellikle Türkiye’de üretim ve teknolojisi bulunan alanlarda piyasadan silinmesini engelleyecek önlemler alınarak, yabancı yatırımcıya serbestlik tanınması gerekir⁶¹.

Maddede eşit muamele için getirilen kayıtlardan biri milletlerarası anlaşmalarda aksinin öngörülmüş olmamasıdır. Adil ve eşit muamele ilkesi bakımından bu kayıt önemlidir. Zira belirtildiği üzere özellikle geç dönem ikili yatırım anlaşmalarında adil ve eşit muamele ilkesi ayrıca düzenlenmektedir. Bu nedenle bazı ikili anlaşmalardaki düzenlemelerin örnek olarak incelenmesi yararlı olacaktır.

⁵⁶ Kanun No: 4875, Kabul T: 05.06.2003; RG, T: 17.06.2003, Sy: 25141.

⁵⁷ Ayrıca bkz. Hazine Müsteşarlığı, “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Hakkındaki Açıklamalar”, III, (Çevrimiçi), http://www.hazine.gov.tr/mevzuat/dyy_aciklama.htm, 23.04.2016.

⁵⁸ Kanun No: 6224, Kabul T:18.01.1954, RG, T: 23.01.1954, Sy: 8615. Madde metni şöyledir: “Yerli sermaye ve teşebbüslere tanınan bütün haklar, muafiyetler ve kolaylıklardan, aynı sahalarda çalışan yabancı sermaye ve teşebbüsler de aynı şartlar dahilinde istifade ederler”.

⁵⁹ Cemile Demir Gökyayla, Ceyda Süral, “4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ve Getirdiği Yenilikler”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C: 6, Sy: 2, Y: 2004, s. 131-167, s. 140.

⁶⁰ Ahmet Alpay Dikmen/ Onur Karahanoğulları, “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Tasarısı Hakkında Değerlendirme”, **Mülkiye Dergisi**, C: 26, Sy: 234, Y: 2002, s. 99-118.

⁶¹ Gökyayla/ Süral, s. 140-141.

Örneğin, “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma⁶²” m. II/2 akit taraflardan her birinin yatırımcılarının diğerinin ülkesinde yaptığı yatırımların her zaman adil ve hakkaniyete uygun muameleye tabi tutulacağını öngörmektedir.

“Türkiye Cumhuriyeti ve Ukrayna Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma⁶³” Başlangıç kısmında ise taraf devletler yatırımcılarının aralarındaki ekonomik işbirliğini artırma arzusu ile “yatırımların adil ve hakkaniyete uygun muameleye tabi tutulmasının” arzu edileceği kabul edilmektedir. Başlangıç kısmında anlaşmanın temel bir ilkesi olarak bu ilkeye yer verilmesi önemlidir.

Benzer düzenlemeye “Türkiye Cumhuriyeti ve ABD Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına Dair Anlaşma⁶⁴” metninde de rastlanmaktadır. Yine başlangıç kısmında, tarafların “yatırımların adilane ve hakkaniyete uygun muameleye tabi tutulmasının gerektiği” kabul edilmektedir. Tarih olarak daha eski bu düzenlemede de adil ve eşit muamele düzenlemesine rastlanılmaktadır. Ayrıca ABD ile yapılmış olan yatırım anlaşmasının II. maddesi 3. fıkrası yatırımların her zaman “eşit ve hakkaniyete uygun muameleye tabi tutulacak” olduğunu öngörmektedir.

2005 tarihli “Türkiye Cumhuriyeti ve Afganistan İslami Geçiş Devleti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma⁶⁵” başlangıç bölümünde de benzer düzenlemeye yer verilmiştir.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu’nun iptal edilen 3. maddesi (d) bendine de değinmek gerekir. 3. maddenin (d) bendi, taşınmaz mülkiyeti veya sınırlı ayni hak edinilmesinde yabancı yatırımcıları yerli yatırımcılarla aynı statüde değerlendirmesi, aralarında hiçbir fark gözletilmediği, miktar sınırlaması yapılmadığı, yatırım faaliyeti bakımından gerekli olup olmadığı değerlendirilmediği için Anayasa Mahkemesi tarafından Anayasa m. 2’ye aykırı bulunarak iptal edilmiştir⁶⁶. Anayasa

⁶² RG, T: 11.11.1999, Sy: 23873.

⁶³ RG, T: 14.02.1998, Sy: 23258.

⁶⁴ RG, T: 13.09.1989, Sy: 20251.

⁶⁵ Bakanlar Kurulu Kararı, Sy: 2012/2662 (RG, T: 20.01.2012, Sy: 28179).

⁶⁶ AYM, E: 2003/71, K: 2008/79, T: 11.03.2008 (RG, T: 16.04.2008, Sy: 26849).

Mahkemesi başlangıç kısmına yapılan göndermeye vurgu yapmış, maddeyi ülkenin bölünmez bütünlüğüne aykırı bulmuştur. Bu karar eşitlik ilkesine gölge düşürdüğü gerekçesi ile eleştirilmiştir⁶⁷.

III. Adil ve Eşit Muamele Standardının ICSID Hakem Kararlarında Uygulanması

A. PSEG v. Türkiye Kararı Çerçevesinde Adil ve Eşit Muamele İlkesi

ICSID adil ve eşit muamele ilkesi pratiğine bakıldığında ilk olarak, önceden de belirtildiği üzere⁶⁸, ilkeye müracaatın yoğunlaşmasında etkin bir karar olan *PSEG/ Konya Ilgın Elektrik Ltd.Şti. v. Türkiye*⁶⁹ davasının ele alınması gerekmektedir⁷⁰.

Karara konu olayda, Konya Ilgın Termik Santralinin yap-işlet-devret modeli kapsamında yapımı ve işletilmesi için Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile 1994'te görüşmelere başlayan PSEG/ Ilgın Elektrik'in sunduğu Proje Fizibilite Raporu Kasım 1995'te kanunlar⁷¹ ile onaylanmıştır. Mart 1996'da ise Anayasa Mahkemesi yap-işlet-devret modeli kapsamında yapılan enerji projelerinin özel hukukun konusu içerisinde olamayacağına ve Danıştay onayından geçmesi gerektiğine karar vermiştir. Devlet Planlama Teşkilatı onayı ile taraflar Ağustos 1995'te aynı unsurları içeren bir Uygulama Sözleşmesi başlatmış ve bu Sözleşme Danıştay'ın onayına sunulmuştur⁷². Uygulama Sözleşmesi kapsamında yatırımcı Gözden Geçirilmiş Maden Planı (Revised Mine Plan) sunma imkânına sahip olacaktır. Sözleşme ayrıca yatırımcı Uzun Dönem Enerji Alımı Anlaşması ile Elektrik Enerji Alım Anlaşmasının ve Elektrik Enerji Fonu ile Fon Anlaşmasının yürürlüğe girmesini öngörmektedir. Proje 3996 sayılı Kanun m. 11 uyarınca hazine garantisinden de yararlanacaktır. Enerji ve fon anlaşmasında ise uzlaşma sağla-

⁶⁷ Şanlı, s. 558.

⁶⁸ “a) Kavramın Kökeni”.

⁶⁹ *PSEG Global Inc. And Konya Ilgın Elektrik v. Turkey.*, ICSID Case No. ARB/02/5, Award, ¶ 238, Jan. 19, 2007.

⁷⁰ Detaylı analiz için bkz. Süleyman Dost, “Adil ve Hakkaniyetli Davranış Yükümlülüğü Bağlamında PSEG/Konya Ilgın Elektrik-Türkiye Tahkim Kararı (ICSID)”, **İstanbul Barosu Dergisi**, C: 81, Sy: 3, Y: 2007, s. 1071-1088 (bundan sonra, “Dost, ‘PSEG/Türkiye’” olarak gösterilecektir).

⁷¹ 3096 ve 3996 sayılı Kanun.

⁷² *PSEG/NACC/ Konya Ilgın v. Turkey*, p. 19-21.

namamıştır. PSEG Aralık 1997’de Revize Raporu sunmuş ve revize çalışmaları dolayısıyla 350.000.000.000 USD yüksek yatırım tutarı beyan etmiştir. Bu artışın tarifeyi değiştirmesi için 1998’de Bakanlık’tan onay alınmıştır. Ancak Türkiye şirketin bu Onay’a riayet etmediğini ileri sürmüştür. İmtiyaz Sözleşmesi 1998 Mart ayında Danıştay tarafından onaylanmıştır⁷³.

Şirket 4501 sayılı “Kamu Hizmetleri İle İlgili İmtiyaz Şartlaşma ve Sözleşmelerinden Doğan Uyuşmazlıklarda Tahkim Yoluna Başvurulması Halinde Uyulması Gereken İlkelere Dair Kanun”a göre özel hukuk hükümlerine tabi olmak istemiş, ancak projede iyileştirmeyi kabul etmeyen şirket ile özel hukuka tabi sözleşme görüşmelerine başlanamamıştır. İmtiyaz Sözleşmesi’ndeki süre şirketin isteği üzerine altı ay uzatılmıştır. Proje, 4628 sayılı Elektrik Piyasası Düzenleme Kanunu Geçici Madde 8 uyarınca Hazine garantisi verilemeyecek projelerden olmadığından işlemler yürütülememiş, ikinci süre uzatımı verilmemiştir. Süreler 2001 Eylül ayında, Şirket tarafından yenilenmemiş olan kesin teminat mektubu süresi ise 2001 Şubat ayında sona ermiştir. Konya Ilgın, termik santral projesine ilişkin olarak PSEG Global Inc., The North American Coal Corporation⁷⁴ ve Konya Ilgın Elektrik Üretim ve Ticaret Limited Şirketi Türkiye ile aralarındaki uyuşmazlık konusunda 22.03.2002 tarihinde ICSID’e başvurmuştur.

Davacı yatırımcının iddiası, Türkiye ve ABD arasındaki ikili anlaşmasının II/ 3. maddesindeki adil ve hakkaniyetli davranış (“eşit ve hakkaniyete uygun muamele”) ilkesinin ihlalini de içermektedir. Davacı, Türkiye’nin adaletsiz, haksız, keyfi ve zararlı bir tavırla bu yükümlülüğünü ihlal ettiğini iddia etmektedir⁷⁵.

Davacıya göre, projelerin geliştirilmesini sağlayan mevzuat değişiklikleri, onaylanan fizibilite çalışmaları, ek sözleşmeleri, teminat mektubu, hazine garantisi, enerji satış anlaşması ve fon anlaşması ile 4501 sayılı kanun değişikliği kendisine meşru (haklı) beklentiler vermiş; Türkiye’nin sözleşme ve onayları iptali ise beklentilerini boşa çıkarmıştır.

⁷³ PSEG/NACC/Konya Ilgın v. Turkey, P. 22-41.

⁷⁴ “The North American Coal Corporation” ile başlatılan girişim, bu şirketin taraf ehliyeti olmaması dolayısıyla sonuçlandırılmıştır, bkz. PSEG/NACC/ Konya Ilgın Elektrik v. Türkiye, Decision, ICSID Case No:02/5.

⁷⁵ PSEG/ Konya Ilgın v. Turkey, p. 222-223.

Türkiye'nin Ek Sözleşmenin sonuçlandırılmasını önleme yoluyla ve davacıyı imtiyaz hakkından vazgeçmeye zorlayarak egemenlik imtiyazını kötüye kullandığını ve kapasite artırımı konusunda düzenleme yetkisini kullanmadığını ifade etmiştir⁷⁶. Türkiye, bu meşru beklenti iddiasına karşı, hazine garantisi veya ek sözleşmenin üzerinde uzlaşma olmadığından ihlal bulunmadığı, bitmemiş bir görüşmenin anlaşma haline dönüşmeyeceği savunmasını yapmıştır. Ayrıca böyle anlaşmaların başarılı şekilde sonuçlandırılacağına garanti edilmediğini sadece bu anlaşmalarla ilgili görüşme hakkının bulunduğunu belirtmiştir⁷⁷. Heyet, davacının meşru beklentilere ilişkin iddiaları bakımından, davalının aynı doğrultuda taahhütleri bulunmadığını tespit ederek, davacının iddiasını haksız bulmuş ve davalı Türkiye'nin bu hususta haklı olduğunu belirtmiştir⁷⁸.

Davacı, adil ve eşit muamelenin en temel unsuru olarak "iyi niyetin bilinçli olarak ihlal edildiğini, Projenin tamamlanmasını engellemek amacıyla yönetimde yeterlilik ve etkinliğin sağlanmadığını" ileri sürmüştür. Davacıya göre iyi niyet prensibi karşı tarafın yanlış anlayacağı davranışlardan kaçınmayı ve bir tarafın söz ve davranışının yanlış yorumlanması durumunda derhal diğer tarafın gerçek niyet ve arzusunun ortaya çıkması için haberdar edilmesi gerektiğini, ancak Türkiye'nin yatırımları desteklemek için bunları minimum seviyede dahi yerine getirmediğini ileri sürmüştür⁷⁹. Türkiye bu iddiaya ilişkin olarak, adil ve eşit muamele ilkesinin her bir olayda farklı gerekçelere dayandığını ve bu ilkenin esnek olarak uygulanması gerektiğini ifade ederek, milletlerarası standartların oldukça altında bir kasıtlı ihmali bulunup kötü niyetinin olmadığı dolayısıyla iyi niyetin bilinçli bir ihlalinin söz konusu olmadığını ileri sürmüştür⁸⁰. Heyet, bu konuya ilişkin olarak da, adil ve eşit muamele yükümlülüğünü ihlal eden her muamelenin kötü niyetle yapıldığı sonucunun çıkarılamayacağını vurgulamaktadır. Türkiye'nin savunması ile paralel olarak görevin kasıtlı olarak ihmal edildiği görüldüğü takdirde ve ancak milletlerarası standartlardan önemli ölçüde sapsa varsa kötü niyetten söz edilebileceğini belirtmektedir. Heyete göre

⁷⁶ PSEG/ Konya Ilgın v. Turkey, p.226-227.

⁷⁷ PSEG/ Konya Ilgın v. Turkey, p. 234-235.

⁷⁸ PSEG/ Konya Ilgın v. Turkey, p. 242.

⁷⁹ PSEG/ Konya Ilgın v. Turkey, p.228-230.

⁸⁰ PSEG/ Konya Ilgın v. Turkey, p. 234-236.

kötü niyetin, prosedürel düzensizliğe yol açan işlemlerin kasıtlı olarak göz ardı edilmesi ve işlemlerde aşırı bir yetersizlik ve eksikliğe yol açması gerekir⁸¹.

Tahkim heyeti bu kararında, adil ve eşit davranma standardının somut olaya göre değişebilirliğini ve kendine has bir içeriği olduğunu vurgulamıştır⁸². Meşru beklenti ve iyi niyet iddialarına ilişkin yukarıdaki tespitleri yapmakla beraber, davacı ile davalının görüşmelerinin yürütülmesinde Türkiye'nin ihmali olduğu sonucuna varmıştır. Bakanlığın davacının tekrar görüşme talepleri bakımından görevi kötüye kullandığını belirtmiştir. Ayrıca Türkiye Devletinin ilgili mevzuatında çok sayıda kanuni değişiklik yapılması ve bakanlığın tutarsız uygulamalarını da belirtmiş, bu iki hususun adil ve eşit muamele ilkesinin ihlali teşkil etmiş olduğu sonucuna varmıştır⁸³.

Karar çerçevesinde aşağıda ayrıca başlıklandırılacak olan adil ve eşit muamele ilkesine ilişkin bazı unsurlar tespit edilmiştir: Adil ve eşit muamele yükümlülüğü olaydan olaya değişkendir, yatırımcının yatırım kararı vermesinde mevcut şartlar yatırımcı aleyhine tümüyle değiştirilemez, meşru beklentilerin yönetim taahhütleri için tanımlanması gerekir, bütün yabancı yatırım politikaları teşvik üzerine kurulur, adil ve eşit muamele yükümlülüğünün her ihlali işlemlerin kötü niyetle yapıldığı anlamına gelmez, yatırımcı ile görüşmelerin yürütülmesindeki ihmal adil ve eşit muamele yükümlülüğünün ihlali sayılır, yatırımcının başvurularını ciddiyetle ele almamak bu ilkenin doğurduğu yükümlülüğün ihlalidir, sürekli mevzuat değişiklikleri ile yatırımın olumsuz etkilenmesi adil ve eşit muamele yükümlülüğüne aykırıdır⁸⁴.

⁸¹ PSEG/ Konya Ilgın v. Turkey, p. 244-245.

⁸² PSEG/ Konya Ilgın v. Turkey, p. 239.

⁸³ PSEG/ Konya Ilgın v. Turkey, p. 246-256.

⁸⁴ Bkz. Dost, "PSEG/Türkiye", s. 1077 vd. Bu ilkelerin keskin başlıklarla ayrılması imkan dahilinde değildir. Esasında hepsi birbiriyle iç içe olup ICSID bünyesindeki kararlarda tespit edilen hususlar çerçevesinde doktrinde farklı sınıflamalar yapılmıştır; bkz. M. Reyes Gaitán, "Fair and Equitable Treatment (FET) Barriers Based on Some Cases Decided by International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID) Tribunals", **Module of Legal Aspects of International Investment & Transnational Corporations**, LLM International Economic Law, Coventry, 2014; UNCTAD FET, s. 61 vd.; Dolzer, a.g.e.

B. Adil ve Eşit Muamele İlkesinin Unsurları

1. İyi Niyet Prensibi

İyi niyet prensibi Milletlerarası Adalet Divanı Statüsü Viyana Konvansiyonu'nun⁸⁵ 31. maddesinde bir milletlerarası sözleşmenin yorumlanmasında rol oynayabilecek bir ilke olarak düzenlenmektedir.

Bu yükümlülüğün adil ve eşit muamele ilkesinin kalbini teşkil ettiği kabul edilmektedir⁸⁶. *Waste Management v. Mexico* kararında NAFTA m. 1105'e atıfta bulunularak iyi niyet prensibinin adil ve eşit muamele ilkesi kapsamında "esaslı bir yükümlülük" vaz ettiği kabul edilmiştir⁸⁷. ICSID bünyesinde iyi niyet prensibinin iç politikada hukuka uygun ve keyfi olmayan şekilde istikrarlı davranmayı da açıkça içerdiği *Eureko B.V. v. Polonya* kararında ifade edilmiştir⁸⁸.

Bahsi geçen *PSEG* kararında adil ve eşit muamele yükümlülüğünün her ihlalinin işlemlerin kötü niyetle yapıldığı anlamına gelmeyeceği belirtilmiştir⁸⁹. *Tecmed v. Meksika* kararında⁹⁰ adil ve eşit muamele ilkesinin bir unsuru olarak iyi niyet prensibi vurgulanmış ancak bu ilkenin ihlali için kötü niyetli olmanın zorunlu olmadığı belirtilmiştir. Kararda ayrıca yatırımcının beklentileri bakımından da iyi niyetin önemi vurgulanmıştır⁹¹.

2. Meşru Beklenti ve İstikrarlı Ekonomik Çevre

Yatırımcıların meşru beklentilerinin korunması adil ve eşit muamele ilkesinin anahtar unsuru olarak ifade edilmiştir⁹². *Sempra Energy In-*

⁸⁵ Vienna Convention on the Law of Treaties May 23, 1969, 1155 U.N.T.S. 331, UN Treaty Collection, (Çevrimiçi), <http://treaties.un.org/Pages/CTCTreaties.aspx?id=23&subid=A&lang=en>, 20.05.2016. Statünün eşitlik anlayışının uygulanabilirliği ICSID bünyesinde de kabul edilmektedir; bkz. Christoph H. Schreuer/ Lorette Malintoppi/ August Reinisch/ Anthony Sinclair, **the ICSID Convention A Commentary**, Second Edition, Cambridge University Press, New York, 2009, s. 637; 270.

⁸⁶ Dolzer, s. 17.

⁸⁷ *Waste Management Inc. v. United Mexican States*, ICSID Case No. ARB(AF)/00/3, Award, April 30, 2004, 138.

⁸⁸ *Eureko B.V. v. Republic of Poland*, Partial Award, Aug. 19, 2005, 233; 12 ICSID Rep. 335 (2007); Dolzer, s. 17.

⁸⁹ *PSEG/ Konya Ilgın v. Turkey*, p. 244-245.

⁹⁰ *Tecmed v. The United Mexican States*, Award, ICSID Case No:00/2, s. 152-174.

⁹¹ Gaitan, s. 6.

⁹² UNCTAD FET, s. 63; ayrıca genel olarak hakem kararlarında meşru beklenti prensibine ilişkin ilgili kararlar için bkz. Dolzer, s. 17 vd.

ternational v. Argentina kararında, yatırımcıların faydalanmayı beklediği taahhütlerden ileri gelen beklentilerin iyi niyet prensibinin bir gereği olduğu ifade edilmiştir⁹³.

LG&E v. Arjantina kararında adil ve eşit muamele ilkesinin yatırımcının ev sahibi devlete yatırım yaptığı zaman mevcut olan beklentilerinin korunmasını içerdiği kabul edilmiştir⁹⁴. *Suez v. Arjantina* ev sahibi devletin kanun ve idari düzenleyici işlemlerinden kaynaklanan meşru beklentilerin karşılanmaması, ekonomik pozisyonun değişmesine yol açacak kanuni değişikliklerin adil ve eşit muamele ilkesine aykırılık teşkil edeceği ortaya konmuştur⁹⁵.

2012’de *Electrabel v. Macaristan* kararı, yatırımcıların meşru ve haklı beklentilerinin korunmasının adil ve eşit muamele ilkesinin “en önemli fonksiyonu” olduğunu vurgulamıştır⁹⁶. Yatırımcının ev sahibi devlet kanunları doğrultusunda hesaplar yaparak aldığı kararlar ancak bu kanunların istikrarlı ve öngörülebilir olması ile bir anlam ifade etmektedir. Ev sahibi devlet bakımından anlamsız görünen bu kıstas, yatırımı kabul etmesinden ileri gelmekte ve mevzuatını bağımsız şekilde düzenleme yetkisinin sınırını teşkil etmektedir⁹⁷. Meşru beklenti ilkesi bu noktada istikrarlı ekonomik çevre oluşturulması gerekliliği ile kesişmektedir.

Yatırımlar için istikrarlı bir çevre ve ekonomik kaynakların etkili kullanımının yatırımların korunmasının esas amacı olması dolayısıyla gerekli olduğu *CMS v. Arjantin* kararında da belirtilmiştir⁹⁸. Bu kararda heyet, istikrar kavramının hukuki düzenlemelerin dondurulması anlamına gelmediğini, ev sahibi devlet tarafından “değişen şartlara uygun dü-

⁹³ *Sempra Energy International v. Argentina*, Case No.AR/02/16 (Argentina-United States BIT), Award, 28 September 2007.

⁹⁴ *LG&E Energy Corp. v. Argentine Republic*, ICSID Case No. ARB/02/1, Decision on Liability, 127, Oct. 3, 2006.

⁹⁵ *Suez v. Argentine Republic*, ICSID Case No. ARB/03/19, Decision on Liability, ¶ 226, July 30, 2010.

⁹⁶ *Electrabel S.A. v. Hungary*, ICSID Case No. ARB/07/19, Decision on Jurisdiction, Applicable Law and Liab., 7.75, November 30, 2012).

⁹⁷ Bkz. Dolzer, s. 17.

⁹⁸ *CMS v. Arjantin*, ICSID Case No:01/8, p.224, 257, 268, 278, 286; Dost, “PSEG/Türkiye”, s. 1086-1087.

zenlemeler” yapabileceğini yeni düzenlemelerin olumsuzluklardan etkilanmemesi için özel garantiler sağlayabileceği ifade edilmiştir⁹⁹.

3. Hukuka Uygunluk ve Keyfi Davranmama

Genin v. Estonya kararında, işlemlerin hukuka uygun olması ve keyfiliğin bulunmaması uluslararası hukukun bir gereği olarak vurgulanmıştır. Kararda ev sahibi devletin, yatırımcının yatırımını kullanma, yönetme, genişletme, faaliyete bulunma, elden çıkarma gibi haklarına, keyfi ve ayrımcı davranarak zarar veremeyeceği belirtilmektedir. İşlemin hukuka aykırılık yönünden önemli derecede ihlal edilmiş sayılması için ise, kötü niyetli usuli düzensizliğe sebep olması, kasıtlı olarak göz ardı edilen işlemler ve işlemlerde aşırı bir yetersizlik veya eksiklik bulunması gerektiği belirtilmiştir¹⁰⁰.

4. Şeffaflık

Ev sahibi devletin adil ve eşit muamele yükümlülüğü kapsamında yabancı yatırımlar üzerindeki davranışlarında şeffaflık, meşru ve haklı beklenti unsuruyla da ilişkili olarak kabul edilmektedir¹⁰¹.

Metalclad v. Meksika kararında yabancı yatırımcılara yatırımlarla ilgili tüm yükümlülüklerin bildirilmesi, yasal gerekliliklerin yerine getirilmesi ve doğru adım atmak konusunda yanlış anlama içermeyecek şekilde davranılması gerektiği belirtilmiştir. Karar ayrıca açık, şeffaf ve öngörülebilir davranma yükümlülüğünün adil ve eşit muamele ilkesinin bir gereği olduğu belirtilmiştir¹⁰². Mevzuattaki karmaşa ve belirsizlik yatırımcının adil ve eşit muamele görmesini engelleyecektir¹⁰³.

5. Ayrımcılık Yasağı

Adil ve eşit muamele ilkesinin belirleyici unsuru olan ayrımcılık yasağı, “benzer durumdakiler” (“similar situations”/”in like circumstances”) testine tabi tutmayı içermektedir¹⁰⁴. Yabancı yatırımcıya milletle-

⁹⁹ *CMS v. Arjantin*, p. 277.

¹⁰⁰ *Genin v. Estonya*, Award, ICSID Case No:99/2, p.13,70,76,284,301,316,366, Dost, “PSEG Türkiye”, s. 1084.

¹⁰¹ Bkz. Dost, a.e., s. 1085; Dolzer, s. 30.

¹⁰² *Metalclad v. Meksika*, Award, ICSID Case (AF) No: 97/1, p.76; konuya ilişkin kararlar için ayrıca bkz. Yannaca-Small, s. 118.

¹⁰³ Dost, “PSEG v. Türkiye”, s. 1085-1086.

¹⁰⁴ Gaitan, s. 8; bkz. İçkale İnşaat v. Turkmenistan, ICSID Case No. RB/10/24, Award, 8 March 2016.

rarası ev sahibi devlet işlemlerinin ayrımcı olması adil ve eşit muamele yükümlülüğünün ihlali olarak kabul edilmektedir¹⁰⁵. Ancak ayrımcılık yasağının tüm yönleriyle adil ve eşit muamele ilkesinin unsuru olduğu söylenemez. Adil ve eşit muamele çerçevesindeki kapsamı belirsizdir¹⁰⁶.

Adil ve eşit muamele ilkesi bünyesindeki ayrımcılık yasağının, en çok gözetilen ulus kaydı ve milli muamele ilkesine tezatlık teşkil eder şekilde değerlendirmemek gerekir. Burada ayrımcılığın cinsiyet, ırk veya dini inanç gibi açıkça yanlış temellere dayandırılmış olması söz konusudur¹⁰⁷.

SONUÇ

Uluslararası yatırım hukukunda ICSID uygulamasında sıkça başvuru alan adil ve eşit muamele ilkesi kavram, kökeni ve uygulaması itibarıyla genel olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede ilkenin anlam ve içeriğinin geniş oluşu, ikili yatırım anlaşmaları düzenlemeleri arasındaki farklılıklar ve somut olaya göre değişkenliği göz önüne alınarak spesifik düzenlemeler ve davalar özelinde ele alınmıştır.

Bu doğrultuda adil ve eşit muamele ilkesinin tanımından bilinçli olarak kaçınıldığı görülmektedir. Ancak şu söylenebilir ki adil ve eşit muamele ilkesi bugün, adalet, eşitlik ve hakkaniyet kavramlarına ilişkin özellikle milletlerarası hukukun yorumlama biçimiyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Uygulamada ve doktrinde ilkenin uygulanmasında, Milletlerarası Adalet Divanı Statüsü Viyana Konvansiyonu 31. maddesinin adalet ve eşitlik anlayışına referans verildiği görülmektedir. Sonuç olarak adil ve eşit muamelenin neleri kapsadığı her bir somut olayda ve ilgili ikili anlaşmaya göre farklılık arz edebilir.

Çalışmamızda adil ve eşit muamele ilkesi, kaynağı, anlamı ve yabancı yatırım hukukuna ilişkin diğer ilkelerle bağlantısı ele alınarak ortaya konulmuştur.

¹⁰⁵ Dost, a.y.

¹⁰⁶ Martins, Paparinskis, "Fair and Equitable Treatment", K Nadakavukaren Schefer and T Cottier (eds), **Encyclopaedia of International Economic Law** (Edward Elgar forthcoming 2016), (Çevrimiçi) <http://ssrn.com/abstract=2713914>, 20.05.2016.

¹⁰⁷ UNCTAD FET, s. 82; *Waste Management Inc. v. United Mexican States*, ICSID Case No. ARB(AF)/00/3, Award, April 30, 2004, p. 138.

Türk hukukunda bu ilke, yabancı yatırımcılara ilişkin olarak Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu “yabancı yatırımcıların yerli yatırımcılarla eşit muameleye tabi” olduğu hükmü ile yatırım mevzuatında yerini almıştır. (Madde 3)

Ayrıca yabancı yatırımcılara vatandaşı oldukları ülkelerde karşılıklılığın varlığına bakılmaksızın yatırım serbestisi getirilmektedir. Eşit muamele ilkesinin ise milletlerarası anlaşmalarda aksi öngörülmedikçe kaydıyla sınırlandırıldığını görmekteyiz. Böylelikle ikili anlaşmalardaki ayrıksı düzenlemeler için alan bırakılmaktadır.

İkincil olarak, adil ve eşit muamele ilkesinin ICSID kararlarında somutlaşma şekli ele alınmıştır. Ön plana çıktığı *PSEG v. Türkiye* kararı başta olmak üzere muhtelif ICSID kararlarından hareket edilerek ilkeye ilişkin ICSID heyetinin tespit ettiği bazı unsurlar ortaya konmuş, bu unsurlar sınıflandırılarak içtihatlar çerçevesinde incelenmiştir.

Öncül *PSEG v. Türkiye* kararında ilkenin dinamik yönü vurgulanmış olup, somut olaya göre yorumlanması gerektiği ortaya konulmuştur. *PSEG v. Türkiye* ile diğer örnek kararlarda ilkenin unsurlarından olarak “iyi niyet prensibinin” öne çıktığı ortaya konulmuştur. Bu ilkenin, hukuka uygun keyfi olmayan ve hukuka uygun şekilde davranma yükümlülüğünü içerdiği ele alınmıştır. Yatırımcıların meşru beklentilerinin korunmasının de iyi niyet unsurunun doğal bir sonucu olarak kabul edildiği ifade edilmiştir.

Ev sahibi devletin, diğer bir unsur olan şeffaflık ilkesinin gereği olarak yabancı yatırımcılara yatırımlarla ilgili tüm yükümlülükleri bildirme, süreç içerisinde açık, öngörülebilir ve şeffaf davranma yükümlülüklerinin bulunduğu ortaya konulmuştur. Son olarak ev sahibi devletin yatırımcıya karşı ayrımcılık yasağının da ilkenin temel bir unsuru olarak öne çıktığı belirtilmiştir.

Adil ve eşit muamele ilkesinin, bağımsız ve kesin bir ilke olarak ICSID pratiğinde yatırımcılar tarafından son dönemde çokça başvuru olan bir ilke olması bu ilkenin önemini artırmaktadır. Bu nedenle adil ve eşit muamele ilkesine ilişkin daha farklı unsur ve kıstasların ICSID uygulaması geleceğinde görülmesi olasıdır.

KAYNAKÇA

Akıncı, Ziya:	Milletlerarası Tahkim , Vedat, İstanbul, 2013.
Akıntürk, Esen:	“Enerji Şartı Antlaşması ve Yatırımların Korunmasına İlişkin Esaslar”, Uluslararası Hukuk ve Politika , C:7, Sy: 27, Y: 2011, s. 53-85.
Ataman-Figanmeşe, İnci:	“Milletlerarası Ticari Tahkim ile Yatırım Tahkimi Arasındaki Farklar”, MHB , Y: 1, Sy: 1, 2011, s. 91-152.
Baklacı, Pınar:	Uluslararası Yatırım Hukukunda En Çok Gözetilen Ulus Kaydı , Beta, İstanbul, 2009.
Bronfman, Marcela Klein:	“Fair and Equitable Treatment: An Evolving Standard”, Max Planck Yearbook of United Nations Law , Vol. 10, Y. 2006, Netherlands, s. 609-680.
Dikmen: Ahmet Alpay/ Karahanoğulları, Onur:	“Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Tasarısı Hakkında Değerlendirme”, Mülkiye Dergisi , C: 26, Sy: 234, Y: 2002, s. 99-118.
Dolzer, Rudolf:	“Fair and Equitable Treatment: Today’s Contours”, Santa Clara Journal of International Law , Vol. 12, Issue 1, No. 7, Y: 2013, s. 10-32.
Dost, Süleyman:	“Adil ve Hakkaniyetli Davranış Yükümlülüğü Bağlamında PSEG/Konya İlgin Elektrik-Türkiye Tahkim Kararı (ICSID)”, İstanbul Barosu Dergisi , C: 81, Sy: 3, Y: 2007, s. 1071-1088.
Dost, Süleyman:	Yabancı Yatırım Uyuşmazlıkları ve ICSID Tahkimi , Asil Yayın, Isparta, 2006.
Nomer, Ergin/ Ekşi, Nuray/ Öztekin Gelgel, Günseli:	Milletlerarası Tahkim Hukuku , Cilt I, Beta, 3. Bası, İstanbul, 2008.
Erten, Rıfat:	Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü , Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2005.
Gaitán, M. Reyes:	“Fair and Equitable Treatment (FET) Barriers Based on Some Cases Decided by International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID) Tribunals”, Module of Legal Aspects of International Investment & Transnational Corporations , LLM International Economic Law, Coventry, 2014.
Gökyayla, Cemile Demir/ Süral, Ceyda:	“4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ve Getirdiği Yenilikler”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , C: 6, Sy: 2, Y: 2004, s. 131-167.
Güçlü, Yücel:	“Yabancı Sermaye Çekimi Yatırımlarının Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmaları”, T.C. Dışişleri Bakanlığı , (Çevrimiçi),

	http://www.mfa.gov.tr/yabanci-sermaye-cekimi-yatirimlarin-karsilikli-tesviki-ve-korunmasi-anlasmalari.tr.mfa , 27.04.2016.
Kirkman, Courtney C.:	“Fair and Equitable Treatment: Methanex vs. United States and the Narrowing Scope of Hafta article 1105”, Law and Policy in International Business Review , Vol. 34, Y. 2002, s. 343-390.
Klager, Roland:	“Fair and Equitable Treatment: A Look at the theoretical Underpinnings of Legitimacy and Fairness”, The Journal of World Investment & Trade , Vol. 11, 435, Y. 2010, s. 435-455.
Lad-Ojomo, Olatkunbo:	“What is the Distinction Between The Fair and Equitable Treatment Standard of Treatment Under Customary International Law”, CEPMLP Annual Review , Vol. 13, No. 2008/9, University of Dundee, s. 5-12.
Paparinskis, Martins:	“Fair and Equitable Treatment”, K Nadakavukaren Schefer and T Cottier (eds), Encyclopaedia of International Economic Law (Edward Elgar forthcoming 2016), (Çevrimiçi) http://ssrn.com/abstract=2713914 , 20.05.2016.
Partalçı, Rumeysa;	“Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Antlaşmalarında Düzenlenen ‘Adil Ve Eşit Davranma Yükümlülüğü’ ” , MHB , Y: 2016, C: 36 Sy: 2, s. 131 – 162.
Pazarcı, Hüseyin:	Uluslararası Hukuk , 6. Bası, Turhan, Ankara, 2008.
Salacuse, Jeswald W./ Sullivan, Nicholas P.:	“Do BITs Really Work?: An Evaluation of Bilateral Investment Treaties and Their Grand Bargain”, Harvard International Law Journal , Vol. 46, No. 1, Winter 2005, Cambridge, s. 67-130.
Schreuer, Christoph:	“Introduction: Interrelationship of Standards”, Standards of Investment Protection , (ed. August Reinisch), y.y., 2008, 1-8.
Schreuer, Christoph H./ Malintoppi, Lorette/ Reinisch, August/ Sinclair, Anthony:	The ICSID Convention A Commentary , Second Edition, Cambridge University Press, New York, 2009.
Sornarajah, Muthucumaraswamy:	International Law on Foreign Investment , 2nd Edition, Cambridge University Press, West Nyack, New York, 2004, s. 235-236.
Şanlı, Cemal:	Uluslararası Ticari Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları , Beta, 6. Bası.
Tiryakioğlu, Bilgin:	Doğrudan Yabancı Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması , Dayınlarlı Hukuk Yayınları, Ankara, 2003.
Vanvadevelde, Kenneth J.:	“A Unified Theory of Fair and Equitable Treatment”, New York University Journal of International Law

- and Politics** Vol. 43, No. 1, Y. 2010, New York, s. 43- 104.
-
- Vascianne, Stephen: “The Fair and Equitable Treatment Standard in International Investment Law and Practice”, **British Yearbook of International Law**, Vol. 70, Issue 1, Y. 1999, s. 99-164.
-
- Wälde, Thomas W./ Hobér, Kaj: “The First Energy Charter Treaty Arbitral Award”, **Journal of International Arbitration**, Vol. 22, No. 2, Y. 2005, s. 83 vd.
-
- Yannaca-Small, Katie: “Fair and Equitable Treatment Standard in International Investment Law”, **OECD Working Papers on International Investment**, No. 2004/ 3, September, 2004, (Çevrimiçi), https://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/WP-2004_3.pdf, 15.04.2016.
-

Diğer Kaynaklar:

- Fair and Equitable Treatment**, UNCTAD Series on Issues in International Investment Agreements II, New York and Geneva, 2012, (Çevrimiçi), http://unctad.org/en/Docs/unctaddiaeia2011d5_en.pdf, 20.04.2016.
-
- Hazine Müsteşarlığı, “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Hakkındaki Açıklamalar”, III, (Çevrimiçi), http://www.hazine.gov.tr/mevzuat/dyy_aciklama.htm, 23.04.2016.
-
- Report of the UN International Law Commission, Doc. A/4425, **Yearbook of the International Law Commission**, Vol. II, Y. 1960.
-
- UN Treaty Collection, (Çevrimiçi), <https://treaties.un.org/>.
-